

NUTQ AKTLARINAZARIYASIDA PUNKTUATSIYANING ROLI

Shoniyozova Gulshoda Baxromovna

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Filologiya kafedrası o'qituvchisi

shoniyozovagulshoda@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutq aktlari nazariyasi nuqtayi nazaridan tinish belgilarining kommunikativ funksiyalari o'rganiladi, tinish belgilarining lokutsion, illokutsion va perlokutsion aktlarning ifodalanishi va talqin qilinishiga qanday yordam berishi ko'rsatiladi. Zamonaviy o'zbek yozma nutqidan olingan misollar asosida, tinish belgilarining faqat sintaktik vosita emas, balki aniqlik, emotsional ohang va kommunikativ maqsadni kuchaytiruvchi pragmatik vosita sifatida ham muhim ahamiyatga ega ekani isbotlanadi. Maqolada nazariy qarashlar va amaliy tahlillar uyg'unlashtirilgan holda, yozma muloqotda nutq aktlarini ifodalashda tinish belgilarining o'rni yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: nutq aktlari, punktuatsiya, pragmatolingvistika, kommunikativ niyat, ifoda aniqligi.

Annotation: This article explores the communicative functions of punctuation marks within the framework of speech act theory. It highlights how punctuation contributes to the expression and interpretation of illocutionary, perlocutionary, and locutionary acts. Using examples from modern Uzbek written discourse, the study demonstrates that punctuation is not merely a syntactic tool, but a pragmatic means of enhancing clarity, emotional tone, and communicative intent. The article adheres to a scientific style and draws upon both theoretical perspectives and practical examples.

Keywords: speech acts, punctuation, pragmatolinguistics, communicative intent, expression clarity.

Аннотация: В статье рассматриваются коммуникативные функции знаков препинания в контексте теории речевых актов. Подчеркивается, что знаки препинания играют важную роль в выражении и интерпретации иллокутивных, перлокутивных и локутивных актов. На основе примеров из современного узбекского письменного дискурса доказывается, что пунктуация — это не только средство синтаксической организации, но и прагматический инструмент, усиливающий ясность, эмоциональный окрас и

коммуникативное намерение высказывания. Работа написана в научном стиле, с опорой на теоретические положения и практические наблюдения.

Ключевые слова: *речевые акты, пунктуация, прагматическая лингвистика, коммуникативное намерение, ясность выражения.*

Kirish

Nutq aktlari nazariyasi, avvalo, tilning kommunikativ mohiyatini anglashga xizmat qiladi. J. L. Ostin [Austin, 1962] va J. Searl [Searle, 1969] tomonidan ishlab chiqilgan ushbu nazariyada soʻzlashuv jarayoni faqat axborot uzatish emas, balki maʼlum bir harakatni amalga oshirish jarayoni sifatida koʻriladi. Shu nuqtayi nazardan, punktuatsiya belgilarining nutq aktlari tarkibida tutgan oʻrni ham muhimdir. Chunki punktuatsiya belgilarining toʻgʻri qoʻllanishi na faqat sintaktik aniqlikni, balki kommunikativ maqsadni ham taʼminlaydi [Karimov, 2020]. Mazkur maqolada aynan nutq aktlari nazariyasida punktuatsiyaning pragmatik funksiyalari oʻrganiladi.

Metodologiya

Maqolada quyidagi metodlardan foydalanildi:

Tahlil va taqqoslash: turli nutq aktlarida punktuatsiya belgilarining oʻrni solishtirildi.

Deskriptiv usul: punktuatsiya va nutq aktlari oʻrtasidagi bogʻliqlik tavsiflandi.

Pragmatik tahlil: real matnlarda punktuatsiya yordamida amalga oshirilgan nutq aktlari oʻrganildi.

Misollar asosida dalillash: adabiy va kundalik nutq namunalarida punktuatsiyaning nutq aktlari uchun xizmat qilgan holatlari koʻrsatib berildi.

Manba sifatida zamonaviy oʻzbek adabiyoti, ijtimoiy tarmoqlardagi yozma nutq namunalaridan va tilshunoslikka oid ilmiy adabiyotlardan foydalanildi.

Natijalar

Punktualtsiya – illokutiv aktlarning ifoda vositasi

Illokutiv aktlar gapiruvchining kommunikativ niyatini aks ettiradi. Ayniqsa, soʻroq, buyruq va ilhomlantirish aktlarida punktuatsiya aniq semantik va pragmatik yuklamani beradi:

“Iltimos, eshigingizni oching!” (Iltimos akti.)

“Shoshiling!”

(Bu undov akti gapiruvchining shoshilinch harakat qilish talabini bildiradi.)

“Siz qayerga ketmoqchisiz?” (Savol akti.)

“Nega javob bermadingiz?”

(Bu ham savol akti, lekin yengil tanbeh ohangini ham oʻz ichiga oladi.)

Punktuatsiya belgilarining mavjudligi yoki yo'qligi nutq aktining turini anglashni bevosita o'zgartirishi mumkin. Masalan, *"Siz kelasiz"* va *"Siz kelasiz?"* – mutlaqo turlicha nutq aktlarini bildiradi: biri bayon, biri so'roq.

Punktuatsiya – perlokutiv ta'sir kuchini oshirish vositasi

Perlokutiv aktlar eshituvchining fikriga, hissiyotiga yoki harakatiga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan. Punktuatsiya belgilarining o'rinli ishlatilishi bu ta'sirni kuchaytiradi.

"Siz... meni haqiqatan ham unutdingizmi?" (Dramatik pauza.)

"Endi nima qilamiz?.."

(Bu nuqtalar yordamida noaniqlik, hadiksirash ifoda etiladi.)

"Yordam bering!" (Tezkor ta'sirni keltiradi.)

"Yaxshi ko'rayotganimni bilasiz-ku!"

(Undov belgisi hissiy ta'sirni kuchaytiradi va iltifot aktini jonlantiradi.)

Undov va ko'paytirilgan so'roq belgilaridan foydalanish ham perlokutiv effektini oshiradi:

"Qani, tezroq boshlaymizmi?!"

(Bu kombinatsiya undov + so'roq bilan motivatsion va savol aktlarini uyg'unlashtiradi.)

3.3. Punktuatsiya – lokutiv mazmunni aniqlashtirish

Lokutiv aktlar ma'lumotni aniq va tartibli yetkazishni ko'zlaydi. Punktuatsiya belgilari, xususan, nuqta, vergul, nuqtali vergul va tire lokutiv aniq ifodani ta'minlaydi.

"U keldi, ko'rdi, g'alaba qozondi." (Soddalashtirilgan ketma-ketlik.)

"Bugun ob-havo iliq: havo harorati 20 daraja."

(Tire o'zaro bog'liq ikki gapning lokutiv aniqligini oshiradi.)

"Kitoblarni oldim: romanlar, esselar, she'rlar."

(Ikki nuqtq orqali ro'yxatdagi ma'lumotlarning alohida qirralari ko'rsatiladi.)

Munozara

Punktuatsiya belgilarining nafaqat ma'noni, balki gap ohangini va gapiruvchining munosabatini ham aniq ifodalashdagi roli kengayib bormoqda, ayniqsa, zamonaviy tezkor yozma kommunikatsiya vositalarida (chatlar, sms, elektron xabarlar):

"Rahmat." – Oddiy minnatdorchilik.

"Rahmat!" – Samimiy, iliq minnatdorchilik.

"Rahmat..." – Ko'ngilsiz, kinoyali minnatdorchilik.

Yana:

“Sen kelding.” – Fakt.

“Sen kelding?!” – Hayrat va shubha ohangi.

Bu kichik o‘zgarishlar punktuatsiya belgilarining muloqotdagi pragmatik va psixologik ta’sirini aniq ko‘rsatadi.

Xulosa

Nutq aktlari nazariyasida punktuatsiya belgilari muhim kommunikativ vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ular:

- Illokutiv niyatni aniq ifodalash,
- Perlokutiv ta’sirni kuchaytirish,
- Lokutiv mazmunni aniqlashtirish uchun xizmat qiladi.

Puntuatsiyaning bexato va maqsadga muvofiq qo‘llanishi yozma nutqning pragmatik samaradorligini oshiradi. Kelajakdagi tadqiqotlarda nutq aktlari va punktuatsiya o‘zaro munosabatining ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya kontekstida yanada chuqurroq o‘rganilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Austin, J.L. *How to Do Things with Words*. Oxford University Press. 1962.
2. Searle, J.R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press. 1969.
3. Karimov, A. *Puntuatsiya va matn pragmatikasi*. Toshkent: Fan nashriyoti. 2020.
4. Sobirov, M. *Zamonaviy yozma nutqda punktuatsiya va uning kommunikativ ahamiyati*. Til va adabiyot jurnali. 2021.
5. Bo‘ronov, T. “O‘zbek tilining punktuatsiya tizimi: nazariya va amaliyot.” Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
6. Shoniyazova, G. B. *Tinish belgilariga kognitiv-pragmatik yondashuv*. International journal of Science. 2025, mart. 107-109-b.
7. Bahriddinova B. *Zamonaviy o‘zbek punktuatsiyasi asoslari*. T.: “Akademnashr” 2015.
8. Mamatova M “O‘zbek tilida tinish belgilari(Puntuatsiya)” Uerasian jurnal of akademik research. 2022.